

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 1.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem 782.

MJSS
MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 1. Podgorica, June 2022.

Publishing this issue of MJSS was supported by the Ministry of Science of Montenegro through the project „Post-socialist identity of Montenegro”.

Editor in Chief: Adnan Prekić

Editors: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 100 copies

Volume 6. 2022. Issue 1. Podgorica, June 2022.

CONTENTS:

SOCIALISM IN MONTENEGRO 1945-1990 Milan SCEKIC	p. 7.
POLITICAL IDEAS OF SOCIALIST MONTENEGRO AND THEIR MODERN REINTERPRETATION Adnan PREKIC	p. 37.
THE ROLE OF INDUSTRIALIZATION IN THE PROCESS OF CREATING SOCIALIST IDENTITY Nenad PEROSEVIC	p.51.
URBANIZATION AND SOCIALIST IDENTITY OF MONTENEGRO Ivan TEPAVCEVIC	p.63.
ARCHITECTURAL AND MONUMENTAL HERITAGE OF THE SOCIALISM ERA IN MONTENEGRO Slavica STAMATOVIC-VUCKOVIC	p.73.
CULTURAL AND SCIENTIFIC INSTITUTIONS OF THE SOCIALIST PERIOD Dragutin PAPOVIC	p.93.
THE ROLE OF FILM IN SHAPING SOCIALIST IDENTITY Zivko ANDRIJASEVIC	p.105.
LITERATURE AND SOCIALIST IDENTITY- EXPERIENCE OF MONTENEGRO Vladimir VOJINOVIC	p.117.
THE ROLE OF FINE ARTS IN FORMING SOCIALIST IDENTITY Jovan MUHADINOVIC	p.129.
MUSIC AND SOCIALIST IDENTITY Filip KUZMAN	p.143.
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....	p.166.

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file – Podgorica

Tiraž: 100 primjeraka

Volume 6. 2022. Issue 1. Podgorica, June 2022.

SADRŽAJ:

CRNOGORSKI SOCIJALIZAM 1945-1990

Milan ŠĆEKIĆ..... str. 7.

POLITIČKE IDEJE SOCIJALISTIČKE CRNE GORE I NJIHOVA SAVREMENA REINTERPRETACIJA

Adnan PREKIĆ..... str.37.

ULOGA INDUSTRIJALIZACIJE U PROCESU OBLIKOVANJA SOCIJALISTIČKOG IDENTITETA

Nenad PEROŠEVIĆ..... str.51.

URBANIZACIJA I SOCIJALISTIČKI IDENTITET CRNE GORE

Ivan TEPAVČEVIĆ..... str.63.

ARHITEKTONSKO I SPOMENIČKO NASLJEĐE EPOHE SOCIJALIZMA U CRNOJ GORI

Slavica STAMATOVIĆ-VUČKOVIĆ..... str.73.

KULTURNE I NAUČNE INSTITUCIJE SOCIJALISTIČKOG PERIODA

Dragutin PAPOVIĆ..... str.93.

FILM U FUNKCIJI OBLIKOVANJA SOCIJALISTIČKOG IDENTITETA

Živko ANDRIJAŠEVIĆ..... str.105.

KNJIŽEVNOST I SOCIJALISTIČKI IDENTITET ISKUSTVO CRNE GORE

Vladimir VOJINOVIĆ..... str.117.

ULOGA LIKOVNE UMJETNOSTI U OBLIKOVANJU SOCIJALISTIČKOG IDENTITETA

Jovan MUHADINOVIĆ..... str.129.

MUZIKA I SOCIJALISTIČKI IDENTITET

Filip KUZMAN..... str.143.

UPUTSTVA ZA AUTORE..... str.166.

Original scientific articlePOLITIČKE IDEJE SOCIJALISTIČKE CRNE GORE
I NJIHOVA SAVREMENA REINTERPRETACIJAAdnan PREKIĆ¹

University of Montenegro, History Department, Faculty of Philosophy

e-mail: adnanp@ucg.ac.me,

<https://orcid.org/0000-0002-9527-4375>**ABSTRACT:**

In the paper are presented the basic political ideas of the socialist system in Montenegro and their modern reinterpretation. The analysis of the research problem starts from the hypothesis that despite the change of the political paradigm and the introduction of political pluralism, political ideas from the socialistic period are still present in Montenegro. Based on a qualitative analysis of the political programs of the parties that formed the 42 nd Government of Montenegro in December 2020, as well as the political program of DPS, which was the most important holder of power in Montenegro for three decades, key models and forms of modern reinterpretation idea in the current political moment of Montenegro are pointed out.

KEYWORDS: Montenegro; Socialism; DPS; New Serbian Democracy Democrats; URA.

---

¹ Adnan PREKIĆ (1979) Završio je studije Istorije i geografije, magistrirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a doktorirao na Univerzitetu Crne Gore sa temom „Političke ideje i ideologija u Crnoj Gori 1945–1955”. Od 2009. godine radi na Odsjeku za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta Crne Gore, gdje je 2021. godine biran u akademsko zvanje docent. Osnovni predmet naučnog interesovanja je savremena istorija XX vijeka, a istraživački se bavio i odnosom države i vjerskih zajednica i kulturnim nasljeđem Crne Gore. Živi i radi u Podgorici.

SAŽETAK:

U radu su predstavljene osnovne političke ideje socijalističkog sistema u Crnoj Gori i njihova savremena reinterpetacija. U analizi istraživačkog problema polazi se od hipoteze da su i pored promjene političke paradigme i uvođenja političkog pluralizma, u Crnoj Gori i dalje prisutne političke ideje iz perioda socijalizma. Na osnovu kvalitativne analize političkih programa stranaka, koje su u decembru 2020. godine formirale 42. Vladu Crne Gore, kao i političkog programa DPS-a, koji je tri decenije bio najvažniji nosilac vlasti u Crnoj Gori, ukazuje se na ključne modele i forme savremene reinterpetacije socijalističkih ideja u aktuelnom političkom trenutku Crne Gore.

KLJUČNE RIJEČI: Crna Gora; socijalizam; DPS; Nova srpska demokratija; Demokrate; URA.

Socijalističke ideje na prostoru Crne Gore možemo pratiti od početka 20. vijeka, u početku, isključivo kroz djelovanje radničkih organizacija. U svojim aktivnostima, ove sindikalne organizacije, koje se dominantno nalaze na prostoru Boke i Crnogorskog primorja, odnosno na teritoriji, koja u tom trenutku pripada Austrougarskoj, dominantno se interesuju za poboljšanje uslova rada u industrijskim pogonima. U tom periodu, na platformi socijalističkih ideja, u Baru se 1903. godine osniva prvi radnički savez, da bi slične organizacije brzo bile formirane i na Cetinju, Nikšiću i Podgorici. Već 1909. godine registrujemo i prvi pokušaj organizovanog političkog djelovanja, kada grupa mladih socijalista sa Cetinja, pokušava osnovati *socijalističko društvo*, ali je taj pokušaj spriječen reakcijom crnogorskih vlasti (Izvori za istoriju, 1971, 27). U ideološkom smislu, najveći uticaj na širenje ideja socijalizma u Crnoj Gori imali su studenti i crnogorska emigracija, koja je za vrijeme Oktobarske revolucije živjela u Rusiji i Francuskoj. Jedan dio ove emigracije, naročito mlađi studenti, prihvatili su političke ideje boljševičke revolucije i počeli da ih popularišu nakon povratka u Crnu Goru. Ovaj dio crnogorske emigracije predvodio je Vukašin Marković, ali i crnogorski studenti u Francuskoj: Jovan Tomašević, Bogdan Vujošević, Božo Ljumović i drugi. U ovu grupu možemo ubrojiti i zarobljenike iz austrougarskih logora, Marka Mašanovića i Petka Miletića, koji su, takođe, podržavali komunističke ideje (Bojović, 1976, 181). Nakon 1929. godine širi se socijalna osnova pokreta pa se pored ideoloških komunista i radnika u članstvo uključuju i seljaci, srednjoškolci i studenti. Tako pripadnici mlađe inteligencije, đaci i studenti iz ruralnih krajeva školovani van Crne Gore, postaju nosioci socijalističkih ideja (Bojović, 1976, 378). U tom periodu dolazi i do zaokruživanja političke platforme Komunističke partije, koji počinju da se bave ekonomskim, kulturnim i nacionalnim pitanjima. Fokus političke platforme Komunističke partije projektovan je na rješavanje najznačajnijih problema crnogorskog društva, koje je po njima trebalo realizovati rušenjem postojećeg sistema na čijim temeljima bi trebalo da nikne novo društvo. Definisane političke ciljeve Komunistička partija u Crnoj Gori dobila je priliku da sprovede u djelo nakon oslobođenja i završetka Drugog svjetskog rata. Kao najznačajniji faktor oslobodilačkog pokreta, i jedina politička snaga koja upravlja svim političkim procesima, Komunistička partija je kroz organizovanje izbora za ustavotvornu skupštinu započela proces legitimisanja vlasti koji je formalno imala u svojim rukama. Kroz taj proces, preuzela je kontrolu nad svim segmentima društvenog, ekonomskog i političkog života. Uvjereni da su vrijednosti socijalističkog društva najsavršeniji model organizovanja društvenih odnosa, Partija ima am-

biciju da te vrijednosti postanu prihvatljive potpunom stanovništvu (Brzezinski, 1961, 355).

* * * *

Još tokom oslobodilačkog rata, a naročito kasnije kroz proces izgradnje državne vlasti, Komunistička partija definiše ključne političke ideje socijalističkog sistema u Jugoslaviji. Politička platforma Komunističke partije u Crnoj Gori, nakon Drugog svjetskog rata, zasnovana je na pet temeljnih političkih ideja: Ideal socijalizma; Ideal revolucije i NOB-a; Ideal bratstva i jedinstva; Ideal rada; Ideal novih društvenih snaga (Prekić, 2020, 307).

Ideal socijalizma je temeljna politička ideja Komunističke partije u procesu izgradnje socijalističkog društva u Crnoj Gori, nakon Drugog svjetskog rata. Ova politička ideja, u širem kontekstu, mogla bi se poistovjetiti sa terminom socijalističke izgradnje, odnosno procesa izgradnje socijalističkog društva, koje za komuniste predstavlja model najboljeg, najhumanijeg i najproduktivnijeg društvenog sistema. U užem smislu, Ideal socijalizma je politička ideja koja počiva na tezi o savršenosti socijalističkih društvenih odnosa. Na konkretnom primjeru Crne Gore, ona predstavlja politički odgovor Komunističke partije na sve probleme crnogorskog društva i model za rješavanje nagomilanih društveno-ekonomskih problema. Polazna tačka u afirmisanju ideala socijalizma u Crnoj Gori je teza o savršenosti socijalističke države, odnosno savršenosti svih društvenih odnosa koji se oslanjaju na te ideološke vrijednosti. Ideal socijalizma predstavljaju kao najvažniju pokretačku snagu zajednice, koja ima sposobnost da rješava sve probleme iz prošlosti, ispravlja ih i u socijalističkom okruženju rješava na zadovoljstvo svih njenih građana (Prekić, 2020, 309). Kroz proces afirmacije tradicija oslobodilačkog rata i afirmisanja sopstvene političke uloge tokom Drugog svjetskog rata, Komunistička partija u Crnoj Gori oblikuje *Ideal revolucije i NOB-a*, kojim želi da se legitimiše kao jedina struktura koja, zbog zasluga u oslobodilačkom ratu, ima pravo da upravlja državom. Ova politička ideja se kombinuje sa idejom revolucionarnih promjena, koje su po komunistima jedini način da Crna Gora izađe iz vjekovnog zaostajanja, i da na platformi socijalističkih političkih ideja krene u revolucionarne promjene. Objasnjavaju da su nasuprot siromaštvu i nezadovoljstvu, revolucionarne promjene najavile osjećaj kolektivne sreće i da će stvaranje socijalističkog društva u Crnoj Gori garantovati tu promjenu (Prekić, 2020, 321). U traganju za održivim rješenjem nacionalnog pitanja, kao jednog od najvećih izazova Versajske Jugoslavije, oblikovana je politič-

ka ideja *Bratstva i jedinstva*. Kompleksnost jugoslovenskog nacionalnog pitanja zahtjevalo je traganje za održivim rješenjem ovog problema, koje bi moglo ponuditi efikasne mehanizme za prevazilaženje nacionalnih antagonizama. Politička ideja o jednakosti i ravnopravnosti nacionalnih i etničkih zajednica u Jugoslaviji, formalizovana kroz Ideal bratstva i jedinstva, bio je odgovor Komunističke partije na taj izazov. Simplifikovano tumačenje ove političke ideje moglo bi se objasniti kroz tezu o pokušaju Komunističke partije da pronađe adekvatan politički odgovor na vjerske i nacionalne razlike jugoslovenskog prostora. U tom kontekstu, ova politička ideja predstavlja pokušaj partijskih struktura da na platformi jednakosti i ravnopravnosti prevaziđu vjerske i nacionalne razlike jugoslovenskog prostora, i stvore pretpostavke za održivo rješenje nacionalnog i vjerskog pitanja u Jugoslaviji (Prekić, 2020, 345). *Ideal rada* je politička ideja koja afirmiše i odnos prema radu, kao jednom od osnovnih ljudskih prava, ali istovremeno i jednom od temeljnih vrijednosti socijalističke države. Ova politička ideja artikuliše odnos socijalističkog društvenog sistema prema radničkoj klasi, odnosno proleterijatu, koji predstavlja najvažniju socijalnu grupu u procesu izgradnje socijalističkog društva. Marks i Engels objašnjavali su da radnička klasa, odnosno proleterijat imaju ulogu „*tvorca novog komunističkog društva*”. U tumačenju jugoslovenskih, odnosno crnogorskih komunističkih vlasti, nakon Drugog svjetskog rata, rad i pravo na rad doživljava se kao osnovno ljudsko pravo iz koga proizilaze sva ostala prava pojedinca. U novom ideološkom kontekstu, rad treba da bude glavna pokretačka snaga zajednice, u funkciji opšteg dobra i napretka, za razliku od prošlosti kada su rezultate rada ubirali samo oni izabrani, privilegovani. Po tako postavljenom ideološkom tumačenju, za razliku od prethodnih, „*buržoaskih sistema*” u kojima je radnik eksploatisan radi bogaćenja kapitalista, u socijalističkom društvu osnovna funkcija rada je povećanje produktivnosti, koja treba da dovede do poboljšanja materijalnog i kulturnog položaja radnika. Suština ove političke ideje je uspostavljanje sistema u kome se radnik, odnosno proletarijat prepoznaje kao oslonac društva, ili kako to partijski ideolozi tumače: „*radnik više nije sluga, već ravnopravni član zajednice*” (Prekić, 2020, 361). *Ideal novih društvenih snaga* je još jedna politička ideja socijalističkog sistema u Crnoj Gori, koja je u funkciji prevazilaženja viševjekovnih društvenih i ekonomskih problema crnogorskog društva. U konkretnom slučaju, govori se o prevazilaženju procesa marginalizacije žena i mladih, koji su u prošlosti bili izopšteni iz većine društvenih procesa. U novim okolnostima izgradnje socijalističke društvene paradigme, te stvari se mijenjaju, a mladi i žene, za razliku od prethod-

nih sistema, sada treba da zauzmu mjesto u prvim redovima društvenih procesa. U novom, socijalističkom društvu Crne Gore mladima je namijenjena uloga „*bedema u odbrani velikih tekovina revolucije*” i najaktivnije društvene zajednice, koja će te iste tekovine razvijati. Po sličnom principu, definiše se i uloga žene, koja u novom, socijalističkom društvu, izlazi iz sjenke i dobija novu ulogu, pošto komunisti imaju cilj da ženu „*mobiliju na novim političkim, privrednim i socijalnim zadacima*” (Prekić, 2020, 373).

* * * *

Socijalistička ideološka paradigma u drugoj polovini 80-ih bila je u ozbiljnoj krizi, koja je kulminirala kroz događaje poznatije kao *AB revolucija*, u kojima je urušen politički i društveni monopol Komunističke partije. Istina, ostaje dilema da li je došlo do urušavanja političkog monopola, pošto je na prvim višestranačkim izborima u Crnoj Gori, 9. decembra 1990. godine, lista Saveza komunista Crne Gore, kao i njeni kandidati za članove Predsjedništva odnijela pobjedu. U tom kontekstu, postavlja se i temeljno istraživačko pitanje ovog rada: da li su političke ideje socijalističkog perioda preživjele slom socijalističke ideološke paradigme, i da li su opstale i nakon uvođenja višestranačja?² U eksplikaciji početnog istraživačkog pitanja o savremenoj reinterpetaciji političkih ideja socijalističke Crne Gore, upotrijebili smo malu studiju slučaja. Ona je zasnovana na kvalitativnoj analizi političkih programa partija, koje su nakon izbora 2020. godine formirale 42. Vladu Crne Gore,³⁴ kao i političkog program DPS-a, u kontekstu savremene reinterpetacije političkih ideja, koje su postojale u periodu socijalističke vlasti u Crnoj Gori.

Od svih političkih ideja iz perioda socijalističke vlasti, u savremenom, aktuelnom političkom narativu Crne Gore najjasnije se prepoznaju vrijednosti *idea-*

2 Pobjeda Saveza komunista Crne Gore na prvim višestranačkim izborima mogla bi se tumačiti kao politika kontinuiteta, jer je svega pola godine nakon ubjedljive pobjede na prvim višestranačkim izborima, na 11. kongresu Saveza komunista Crne Gore došlo do promjene imena, i njene transformacije u Demokratsku partiju socijalista (Pobjeda, 22. jun). Ova transformacija nije previše promijenila odnos prema najznačajnijim političkim idejama, prevashodno ideji socijalne pravde, nacionalne i vjerske jednakosti.

3 Na sjednici Skupštine Crne Gore 4. decembra 2020. godine formirana je 42. Vlada Crne Gore, koju podržali poslanici političkih koalicija: 27 poslanika koalicije Budućnost Crne Gore (Nova srpska demokratija, Socijalistička narodna partija, Pokret za promjene, Demokratska narodna partija, Radnička partija), 10 poslanika koalicije Mir je naša nacija (Demokratska Crna Gora, DEMOS) i 4 poslanika koalicije Crno na bijelo (URA i CIVIS).

4 U analizi su korišteni politički programi najznačajnijih stranaka u okviru svake političke koalicije koja je podržala formiranje 42. Vlade Crne Gore: Nova srpska demokratija – koalicija Budućnost Crne Gore, Demokratska Crna Gora – koalicija Mir je naša nacija, URA – koalicija Crno na bijelo.

la socijalizma. U aktuelnoj političkoj interpretaciji ovu ideju socijalističkih vlasti mogli bi prepoznati kroz teze o društvu jednakosti, ideji države socijalne pravde. O utemeljenosti ove političke ideje u crnogorskom društvu najbolje svjedoči i činjenica da se teza o Crnoj Gori kao „državi socijalne pravde” nalazi u prvom članu Ustava Crne Gore iz 2007. godine (Ustav, čl. 1.). Mogli bi konstatovati da je ova politička ideja opšteprihvaćena od strane svih aktera savremene političke scene u Crnoj Gori. U programima svih političkih partija spominje se ideja o ravnopravnosti građana, socijalnoj pravdi, a koriste se i neke slične formulacije, koje bi mogli poistovjetiti sa onim što bi u socijalističkom ideološkom narativu nazvali *ideal socijalizma*. Potpuno logično, ove političke ideje najviše afirmiše Demokratska partija socijalista, čiji se program može smjestiti kao program takozvanog lijevog centra. U programskim dokumentima, DPS se zalaže za stvaranje „države socijalne pravde”, objašnjavajući da je „*afirmisanje principa društvene solidarnosti i izgradnja društva jednakih šansi, bila i ostala naša najvažnija moralna obaveza*”. Kao jedan od prioriteta svoje politike navode „*izgradnju društva jednakih šansi*”, ističući da je „*solidarnost i pomoć onima kojima je ona najpotrebnija, njihova moralna obaveza*” (Program DPS-a). Slične poruke registrujemo i u programskim dokumentima Demokratske Crne Gore, u kojima se zalažu za društvo „*jednakih šansi za sve, bez obzira kojoj političkoj opciji pripadali, kako se nacionalno izjašnjavali, kojim jezikom govorili i kojoj vjeri pripadali*”. Ističu da je „*prema sastavu svog stanovništva, Crna Gora višenacionalna i viševjerska država i da je to njeno bogatstvo, kapital za milenijum prosperiteta*” (Program Demokrate). Posvećenost vrijednostima društva jednakih šansi i društva socijalne pravde pronalazimo i kod programskih dokumenata GP URA, međutim, kod njih jasno primjećujemo da pokušavaju da naprave otklon od politika koje su u Crnoj Gori vođene od 90-ih. Oni odbacuju ekonomsku politiku koja je vođena u prethodnom periodu, tvrdeći da je takav model crnogorsko društvo sveo na „*ekstremno bogatu i privilegovanu manjinu, slab i nesiguran srednji sloj*”, ali i većinu koja se, po njihovoj ocjeni, „*bori sa siromaštvom*”. Po njihovom tumačenju „*domaći dehumanizovani kapitalizam pretvorio se u sistem za povlašćene i bogate, dok je ostatak stanovništva podijeljen na tanki i nestabilni srednji sloj i pretežno pauperizovane građane koji se bore sa nemaštinom i ekonomskim problemima*”. Umjesto takvog pristupa, oni se zalažu za „*politiku koja će dugoročno biti posvećena afirmaciji srednje klase i eliminaciji raširenog siromaštva*” (Program URA). Zanimljivo je da se političke ideje socijalizma, u nešto savremenijoj i prilagođenijoj interpretaciji, pojavljuju i

u političkim programima partija koje spadaju u takozvani desni sprektar političkih stranaka. Tako se u programu Nove srpske demokratije objašnjava da se najznačajniji problemi crnogorskog društva mogu riješiti „*samo stalnom borbom protiv socijalne nepravde*”. U programskim dokumentima ove stranke takođe se ukazuje na neophodnost „*socijalno-ekonomske ravnopravnosti*”, ali se ta ravnopravnost u njihovom tumačenju projektuje isključivo na jednu nacionalnu zajednicu (Srbi), za koju u ovoj partiji tvrde da je ugrožena. Zanimljivo je da se jedino u programu Nove srpske demokratije nalazi nešto što bi mogli poistovjetiti sa *idealom rada* iz perioda socijalizma. Oni se programski zalažu za „*poštovanje prava na zaposlenje, slobodno izabrano i prihvaćeno zanimanje*”, kao jedan od prioriteta njihove ekonomske politike, koja podrazumijeva i garantovanje prava na „*radne uslove koji poštuju pravo radnika na zdravlje, sigurnost i dostojanstvo*” (Program NSD).

U savremenom političkom djelovanju partija u Crnoj Gori možemo prepoznati i vrijednosti koje se u vrijeme socijalizma prepoznaju kao ideje, odnosno *ideal bratstva i jedinstva*. Iako je savremeni društveni i politički kontekst Crne Gore daleko od onoga što su izvorne vrijednosti ove političke ideje, ideal bratstva i jedinstva mogli bi prepoznati kroz zalaganje političkih partija za izgradnju društva koje će obezbijediti poštovanje i uvažavanje svih prava za sve vjerske i nacionalne zajednice u Crnoj Gori. Tu političku ideju najjasnije registrujemo u političkom djelovanju DPS-a, koja je u svojim programskim dokumentima konstantno insistirala na ovoj političkoj ideji. Kao partija koja je skoro tri decenije vodila ključnu ulogu u izvršnoj vlasti, logično je da je DPS stranka koja najviše insistira na tom konceptu, pokušavajući da na taj način za sebe obezbijedi legitimitet za politiku koju su vodili i koja je u ovom segmentu uvijek nailazila na pozitivne ocjene međunarodnih partnera. U programskim dokumentima iz januara 2021. godine zalagali su se za: „*afirmaciju principa multietničke demokratije i građanskog društva kao najsvjetlijih tekovina naše trodecenijske političke borbe*”. Po njihovoj ocjeni: „*viševjekovni zajednički život ljudi različitih vjera i nacija prepoznaju kao najveće kulturno bogatstvo i najvredniju identitetsku prepoznatljivost Crne Gore. Na temelju tog iskustva, uprkos brojnim istorijskim izazovima, s vremenom se formiralo i višekulturno crnogorsko društvo. Iz takvog društva, kao najpouzdaniji garant njegovog očuvanja, iznikla je moderna crnogorska država. Bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, ogromna većina građana Crne Gore zato dijeli osjećaj pripadnosti zajedničkoj domovini. Naša je dužnost da taj osjećaj njegujemo i jačamo*” (Program DPS-a). Političke ideje koje bi mogle povezati sa vrijednostima ideala bratstva

i jedinstva, prepoznajemo i u programima drugih političkih partija, ali su u odnosu na program DPS-a, one samo notiraju bez detaljnije eksplikacije. Tako se na 196. stranica političkog programa Demokrata ova politička ideja spominje četiri puta kroz koncept izgradnje multikonfesionalnog društva, i po dva puta kroz termine multietničko i multikulturno društvo. Osim načelnih poruka, u programu ove partije neme preciznije razrade ove političke ideje (Program Demokrate). Mnogo detaljnije, političke ideje bratstva i jedinstva pronalazimo u programu GP URA u kome je jedno posebno poglavlje programa nazvano: „*ZA društvo ravnopravnih naroda, kultura i vjeroispovjesti*”. U tom dijelu programa, ova politička stranka naglašava opredjeljenost za „*sekularnu državu u kojoj slobodno žive ravnopravne nacije i vjeroispovjesti*”. Naglašavaju da je „*Crna Gora multietnička i multikonfesionalna državna zajednica*” i da to smatraju „*njenom prednošću i temeljnom društvenom bojom*” (Program URA). I politički program NSD prepoznaje vrijednosti koje bi mogli poistovjetiti sa idejom bratstva i jedinstva, ali je način na koji oni afirmišu tu ideju sveden isključivo na zahtjeve jedne nacionalne i vjerske zajednice – pravoslavnih Srba. Polaze od teze o navodnoj ugroženosti jedne nacionalne zajednice, na osnovu koje se u programskim dokumentima zalažu za „*konstitutivnost*” srpskog naroda, afirmišući na taj način princip kolektivnih ispred pojedinačnih ljudskih prava (Program NSD).

U dijelu programskih dokumenata u kojima se razrađuje pitanje odnosa prema vjerskim zajednicama takođe imamo nekoliko specifičnosti. Za razliku od političkog programa DPS-a i URE koji se načelno zalažu za jednakost vjerskih zajednica, u programskim dokumentima NSD i Demokratske Crne Gore (Demokrate) nalazimo restriktivne programske odrednice u kojima se jasno prepoznaje selektivnost i različit odnos prema određenim vjerskim zajednicama. U programu NSD govori se o vjerskim slobodama, ali je u njihovom tumačenju, ovo opšte univerzalno ljudsko pravo rezervisano samo za „*tradicionalne/kanonske vjerske zajednice*”. U svom programu idu i korak dalje, tvrdeći da „*Srpskoj pravoslavnoj crkvi pripada značajno mjesto u nacionalnom vaspitanju i duhovnoj obnovi naroda*” (Program NSD). Slične programske stavove o vjerskim zajednicama imaju i Demokrate koji, takođe, ne govore o jednakosti svih vjerskih zajednica, već isključivo o jednakosti i ravnopravnosti „*kanonski priznatih crkava i vjerskih zajednica*”. U tom duhu je i ostatak programa koji govori o vjerskim zajednicama i u njemu se izražava spremnost „*ukazivanja poštovanja i uvažavanja; podrška izgradnji i obnovi vjerskih objekata*”, isključivo prema „*kanonskim crkvama i vjerskim zajednicama*” (Pro-

gram Demokrate).

U političkim programima aktuelnih političkih struktura, možemo prepoznati i određene političke ideje koje referiraju na *ideal novih društvenih snaga*, odnosno vrijednosti koje se objašnjavaju kao proces afirmisanja položaja žena i mladih u crnogorskom društvu. Treba istaći da sve političke partije bez izuzetka prepoznaju mlade i žene kao posebne socijalne kategorije, kojima treba posvetiti posebnu pažnju, ali su razlike prisutne u onom dijelu u kome se definiše položaj i funkcija ovih struktura u savremenom crnogorskom društvu. Tako DPS u programu navodi da će se kao „*moderna partija lijevog centra, snažno zalagati za dalje unapređenje socioekonomskog položaja žena, otvarajući novi prostor za njihovu političku afirmaciju*”. Slično je i sa njihovim programskim pristupom mladima, za koje kažu da su „*najveći razvojni potencijal naše zemlje, i da će ukupno djelovanje DPS-a biti podređeno kreiranju što boljeg ambijenta za njihov profesionalni razvoj*”. U odnosu njihove politike prema mladima idu i korak dalje, objašnjavajući da će „*stepen zadovoljstva životom u Crnoj Gori među mladima biti osnovna mjera uspjeha njihove politike*”. U posebnom dijelu programa koji govori o odnosu prema ženama navode da je „*apsolutna zaštita prava žena, unapređenje njihovog ekonomskog statusa i podsticanje društvenopolitičkog aktivizma jedan od prioriteta i da će značaj uloge žene u javnom životu Crne Gore biti pouzdan indikator ukupnog razvoja države*” (Program DPS-a). Važnost društvenog položaja mladih u savremenom crnogorskom društvu, takođe apostrofiraju i u Demokratama, pa su mladima posvetili jedan poseban dio svog programa. U tom segmentu obećavaju da će „*mladi ljudi, od srednjoškolske i studentske omladine do nezaposlenih mladih ljudi, kao i zaposleni čija se prava iz rada ne poštuju, biti snažan društveni zamajac*”. Objašnjavaju da su „*u svakoj savremenoj državi mladi simbol slobode i demokratije, te im se mora pružiti šansa da slobodno kreiraju budućnost i bore se za ostvarenje osnovnih ljudskih prava i sloboda čovjeka i građanina*”. Obećavaju smanjenje poreza poslodavcima koji zapošljavaju mlade, podsticanje aktivizma mladih i usvajanje niza sistemskih zakona, koji bi poboljšali položaj ove socijalne kategorije. U djelu programa koji govori o društvenom položaju žene, Demokrate samo navode da se zalažu za: „*rodnu ravnopravnost i podsticanje aktivnijeg učešća žena u društveno političkim procesima, nultu toleranciju prema nasilju nad ženama i omogućavanje većeg učešća žena u javnim poslovima, na rukovodećim mjestima i mjestima odlučivanja*” (Program Demokrate). U programskim dokumentima GP URA nema posebnih djelova partijskog programa koji bi se bavili položajem žena i mladih. Međutim, i pored toga, jasno se vidi da i ova politička struktura prepoz-

naje specifičnosti ovih socijalnih kategorija. U djelu programa o mladima zalažu se za sistemska rješenja, promovirajući koncept „*podsticanja zapošljavanja i socijalne stabilnosti mladih generacija putem stimulativnih državnih programa i to dominantno u privatnom sektoru*”, dok u djelu programskih dokumenata o ženama traže „*stimulisanje i podržavanje ženskog preduzetništva*” (Program URA). Ništa manje pažnje uloži mladih i žena u svojim programskim dokumentima ne posvećuju ni u NSD, ali je percepcija njihovog društvenog položaja žene i mladih, daleko od onoga što bi mogli poistovjetiti sa socijalističkim idealom *novih društvenih snaga*. NSD u programu ističe tezu o „*solidarnosti muškarca i žene*”, objašnjavajući da ne misle na ravnopravnost, već na solidarnost. O njihovom doživljaju uloge žene ilustrativno prezentuje dio programa u kome govore o porodici, za koju tvrde da je „*temeljna programska odrednica*”, njihove politike. Ipak, u njihovom tumačenju oni ne govore o pravima žene, već isključivo o pravima „*majke*”, za koju traže sve povlastice i poseban društveni tretman. U svom programu NSD govori i o mladima, kojima garantuju zaposlenje i stvaranje „*radnih uslova koji odgovaraju njihovom životnom dobu, uključujući i zaštitu od ekonomske eksploatacije*” (Program NSD).

Još jedna ideja socijalističke Crne Gora, koju bi mogli prepoznati u savremenom političkom djelovanju partija je politička ideja *revolucije i NOB-a*, koju bi u savremenom tumačenju mogli poistovjetiti sa onim što danas prepoznajemo kao savremeno tumačenje ideje antifašizma. Iako je antifašizam u savremenom tumačenju znatno širi pojam od onoga kako su ga tumačili socijalisti, ta veza ipak postoji. Tako se vrijednosti antifašizma na više mjesta spominju u programskim dokumentima DPS-a, u kojima se navodi da je antifašistički karakter crnogorskog društva, jedna od temeljnih vrijednosti cijele zajednice (Program DPS-a). Sličnu programsku opredijeljenost pronalazimo i u programu URE, u čijem se uvodnom dijelu naglašava da su „*ponosni na slobodarsku tradiciju, vjekovnu državnost i antifašističko nasljeđe Crne Gore*” (Program URA). U programu Demokrate i NSD nema nijedne riječi o antifašizmu, kao jednoj vrsti platforme za savremeno političko djelovanje (Program Demokrate; Program NSD).

* * * *

Bez obzira na metodološku ograničenost ove studije slučaja, u kojoj smo analizirali programska načela referentnih političkih partija u Crnoj Gori, jasno je da su savremeni politički stavovi stranaka u Crnoj Gori bliske sa političkim idejama iz perioda socijalizma. U aktuelnim programima referentnih političkih partija u Crnoj

Gori možemo prepoznati ono što su vrijednosti *ideala socijalizma*, koji se u savremenoj interpretaciji prepoznaje kroz teze o društvu jednakosti, ideji države socijalne pravde. Kroz ideje o poštovanju vjerskih i nacionalnih prava i teze o Crnoj Gori kao multikulturalnoj državi možemo pronaći vrijednosti ideala *bratstva i jedinstva*, dok se kroz izraženu potrebu za afirmisanjem uloge žena i mladih u crnogorskom društvu, prepoznaju vrijednosti socijalističke ideje *novih društvenih snaga*. Konačno, insistiranje na antifašizmu, kao jednoj od temeljnih vrijednosti savremene Crne Gore, možemo prepoznati ono što su u socijalističkoj Crnoj Gori nazivali političkom *idejom revolucije i NOB-a*. Te okolnosti ukazuju da je moguće potvrditi početnu istraživačku hipotezu da su se nakon urušavanja socijalističke političke i ekonomske paradigme, u političkom životu Crne Gore održale određene političke ideje, ili bar neki djelovi tih ideja iz perioda socijalističkog razvoja Crne Gore.

Ozbiljnija analiza osnovnog istraživačkog pitanja zahtijevala bi dodatnu problematizaciju programskih dokumenata, ali prije svega javne nastupe političkih partija i njihov stav u javnom diskursu prema navedenim istraživačkim pitanjima. Takođe, bilo bi potrebno i dodatno problematizovati razloge zbog kojih su političke ideje socijalističkog perioda i danas aktuelne. U tom kontekstu nužno je preispitati činjenicu da za razliku od drugih jugoslovenskih republika, u Crnoj Gori u drugoj polovini 80-ih skoro da nije postojala nikakva alternativa političkom diskursu Komunističke partije, kao i činjenicu da je politička partija koja je skoro tri decenije dominirala crnogorskom političkom scenom (DPS) nastala preimenovanjem Saveza komunista Crne Gore. Stavovi i teze izloženi u ovom radu ukazuju da su političke ideje socijalističkog perioda prisutne u političkom životu Crne Gore i da postoji ozbiljan potencijal za dalje istraživanje ove teme.

REFERENCES:

Izvori za istoriju radničkog pokreta u Crnoj Gori 1918–1945, knjiga 1, Titograd, 1971.

Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013.

Bojović Jovan, *Napredni omladinski pokret u Crnoj Gori 1918–1941*, Cetinje, 1976.

Bojović Jovan, Formiranje Komunističke partije u Crnoj Gori, *Istorijski zapisi*, 2–3, 1969.

Brzezinski Zbigniew, The Nature of the Soviet System, *Slavic Review*, Vol. 20, No. 3, Oct., 1961.

Prekić Adnan, *Crvena ideja Crne Gore*, Podgorica, 2020.

Prekić Adnan, Agitprop i izborne kampanje u Crnoj Gori 1945–1947, *Arhivski zapisi*, 1–2, 24, 2017.

Prekić Adnan, „Položaj žene u prvim godinama komunističke vlasti u Crnoj Gori”, *Matica*, 67, 2016.

Prekić Adnan, The religious community and the Communist regime in the case of Montenegro, 1945–1955, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 15, 44, 2016.

Prekić Adnan, Tradicija NOB-a u crnogorskom društvu, *Matica*, 64, 2015.

Prekić Adnan, Politika bratstva i jedinstva u Crnoj Gori 1945–1955, *Istorijski zapisi*, 3–4, 2015.

Program DPS – 9. kongres, Nova platforma političkog djelovanja, 24. januar 2021.

Program Demokratske Crne Gore – Pobjede a ne podjele.

Program Građanski pokret URA, preuzeto sa: <https://ura.org.me/dokumenta/program>

Program Nove srpske demokratije, preuzeto sa: <http://www.nova.org.me/stranica.php?id=2&tip=stranice>

Kako ćemo glasati, *Pobjeda*, 28. 29. 30. nov. 1990, str. 7.

Jasni principi partije, *Pobjeda*, 22. jun 1991, str. 1.